

Милан М. Миладиновић

ОСНОВНЕ МОРАЛНЕ ВРЕДНОСТИ НАСТАЛЕ У ДЕЛОВАЊУ НАРОДНОСЛОБОДИЛАЧКЕ ВЛАСТИ У ЦРНОЈ ГОРИ

Циљ овог саопштења је да укаже на моралне и политичке вредносне димензије народнослободилачке власти у Црној Гори, да истакне револуционарну суштину нове власти, да укаже на нови однос човека и политичке власти, да сагледа почетак процеса политичког ослобођења човека који је отпочео са првим народнослободилачким одборима, да подстакне на даља истраживања у том правцу.

У првим актима народнослободилачке власти била је садржана њихова револуционарна, морално-хумана и политичка суштина и народнослободилачки карактер. Израстали су у политичку снагу народа „која ће моћи да мобилише, која ће све латентне снаге које постоје у нашем народу да искористи у једном општем смјеру, а то је: борба против фашистичких зликоваца окупатора, борба против његових савезника, наших домаћих издајника усташа, четника и других“.¹

Кроз делатност народнослободилачке власти у већини случајева афирмисане су морално-хумане, класне, националне и социјалне вредности радничке класе² Југославије. Ова дубоко морално-хумана и ослободилачка оријентација народнослободилачке власти остала је за читаво време народнослободилачког рата и револуције.

Комунистичка партија Југославије се јавља као организатор, усмеривач и револуционарна снага устанка и активности народнослободилачке власти. Борила се за правилно функционисање НОО, супростављајући се свим тенденцијама одвајања политичке власти од народа и неправилностима у раду одбора. Јачала је

¹ Ј. Б. Тито, *Говори и чланци*, књ. I, стр. 98, Напријед, Загреб 1959.

² Истина, радничка класа у Црној Гори била је малобројна и главне снаге устанка чинили су сељаштво и интелигенција. Међутим, устаничке снаге су биле предвођене КПЈ — авангардом радничке класе и остваривале су програм и циљ револуционарног покрета.

НОО и подизала њихов ауторитет стварне народне власти. Партија је била иницијатор успостављања нове власти, па су комунисти чак и сами предлагали састав НОО.³ Тиме није умањивана или онемогућавана иницијатива људи у стварању сопствене власти.

I

Револуција и политичка власт

У НОР и револуцији се, поред ослобођења земље, решавало и питање освајања и учвршћењ аполитичке власти наоружаног народа. На тај начин питање политичке власти се није заобишло ни одлагало, „јер је баш то основно питање које одређује све у развоју револуције, у њеној спољној и унутрашњој политици како је писао Лењин.⁴ Полазећи од тог марксистичког става, основна линија КПЈ, још пре почетка устанка, била је, ради успешнијег развоја устанка, „у првом реду, уништити апарат старе Југославије, који је окупатору успјело ставити потпуно у своју службу“.⁵ На рушевинама старе буржоаске власти народ је „унео нешто ново, своју сопствену, народну власт“.⁶ Посебно је карактеристично да су се те прве „клице власти јављале иницијативом маса“ и да је сам „народ у устаничким крајевима тражио од партијских комитета и организација да се место старе власти успостави нова, устаничка власт“.⁷ Тако је ослободилачка и класна суштина била одмах одређена политичком садржином ослободилачког покрета и перспективама револуционарног процеса. Зато су НОО одмах представљали клицу власти друштвених снага које су их стварале, без обзира на политичку припадност и састав оних који су бирани у одборе власти.

Нова власт доноси одлуке којим се укидају органи старе власти чиме НОО доказују своју нову садржину, животну снагу и револуционарну оријентацију. О томе говори и одлука Среског НОО Берана (Иванграда) донета на првој сједници о преузимању све

³ Неведећи рачуна о потреби остајања и на терену комунисти су скоро сви ступили у герилске одреде. Тако су већина чланова Месног комитета Херцег-Новог и преко 50% других чланова били ангажовани у батаљону као борци и руководиоци. „Услед тога је рад партијске организације на терену међу масама попустио, што је, донекле, олакшало рад непријатељским елементима“ (Др Душан Живковић, *Бока Которска и Паштровићи у народноослободилачкој борби*, ВД, Бгд. 1964, стр. 132).

⁴ В. И. Лењин, *Изабрана дела*, књ. 11, стр. 166, Култура, Београд 1960.

⁵ *Пети конгрес КПЈ, Култура*. Београд 1948, стр. 76—77.

⁶ Моша пијаде, *За праву народну власт*, „Борба“ орган КПЈ, од октобра 1942. године, Историјски архив Комунистичке партије Југославије, ИО ЦК КПЈ, Београд 1969, т. I, 2, стр. 12—13.

⁷ Др Душан Живковић, *Постанак и развој народне власти у Југославији 1941—1942*, ИСИ, Бгд. 1969, стр. 75—76.

власти и укидању старе буржоаско-окупаторске.⁸ Овај одбор је преузео све функције револуционарне власти. Скоро на исти начин су то учинили и остали новоформирани одбори ослободилачке власти у Црној Гори и Боки. На тај начин је вршен револуционарни преображај југословенског буржоаског друштва у условима окупације земље и заснивани нови друштвени односи на ослобођеној територији.

Народноослободилачка власт својим одлукама задире и у имовинске односе. НОО доносе одлуке којима се преузима сва државна својина, одузима манастирска земља,⁹ спречава груба експлоатација надничара, сузбија шпекулација итд. Тако НОО остварују и процес превазилажења економских и социјалних неједнакости. Сузбијају се појаве експлоатације, најамног рада, живљења на туђ рачун. Тиме су створени материјални услови за равноправност, за остварење принципа једнакости и солидарности колико је то било могуће у ратним условима.

Непријатељ је покушао да поново успостави стару власт на поново привремено окупираној територији. Четници у томе помажу окупатору, а то је видљиво и из писма Драже Михаиловића Лашићу и Ђуришићу од 20. децембра 1941. године, у коме се каже: „Управне и самоправне власти остају оне које су биле на дан 27. марта 1941. године“.¹⁰ Разуме се, прелази се преко чињенице да се та власт држала капитулантски у априлском рату и после капитулације ставила у службу окупатору. Истина, због повлачења партизанских снага из Црне Горе четницима и Италијанима је успело да на већем делу Црне Горе успоставе своју власт, али нису успели да она стекне утицај у народу и зато је одбацивана од становништва, а када су за то сазрели услови стварани су народноослободилачки одбори. Револуционарна власт је у корену укидала издајничке институције буржоаско-окупаторске власти, стварајући тако основе за успешно остварење циљева југословенске социјалистичке револуције.

⁸ Др Душан Живковић, *Постанак и развитак народне власти у Југославији 1941—1942*, стр. 78 (функнота) Види: Историјски записи, год. XIV, књ. XVIII, св. 2, стр. 351.

⁹ Упутство ПК КПЈ за Црну Гору и Боку од 16. II 1942, Зборник докумената НОР, т. III, 2, стр. 164.

Види још: Душан Живковић, *Постанак и развитак народне власти у Југославији 1941—1942*, стр. 78 (функнота); Наредба НОО општине бањске марта 1942, Зборник докумената НОР, т. III, 2, док. бр. 140; Одлука НОО Бањске од 17. марта 1942, Зборник докумената НОР, т. III, 2, стр. 376.

¹⁰ Зборник докумената НОР, т. III, 4, док. бр. 185. Види још: др Душан Живковић, *Постанак и развитак народне власти 1941—1942*, стр. 107.

II

Нови однос човека према политичкој власти

У току НОР и револуције дошло је и до новог односа човека према политичкој власти. Људи се почињу ослобађати фаталистичког гледања и схватања државне власти као нечега што је од бога дато, што стоји изнад њих и управља њима, гуши њихову слободу, умањује људско достојанство, врши насиље а према свему томе човек остаје немоћан. Политичка власт је била нешто туђе већини људи, јер се налазила изнад човека и изван сфере његовог утицаја. Због тога су је одмах у првим устаничким дањима рушили, стварајући своју народнослободилачку власт. У том процесу стварања мењао се и човеков однос према политичкој власти. Људи се на делу уверавају да су они субјекти политичке акције, ствараоци и носиоци политичке власти. До тог сазнања брзо су долазили у једном бурном времену каква је револуција. Међутим, страх пред политичком влашћу остаје да траје.¹¹ Полако али константно је у ослободилачко-револуционарној пракси нестајало схватање да се политиком не могу бавити радници и сељаци, да је то ствар богатих и учених људи који су видни вођењу политике. Сељаци и радници, укључени у револуционарна кретања, све се више почињу бавити политичким пословима и сами иницирају стварање НОО¹² Активно учествују у доношењу одлука политичке садржине. Схватили су и доживљавали стварност тако свестрано да су увидели да се константно политичка власт враћа њима, да служи њима и штити њихове интересе, да је резултат њихове акције, да је постала део њиховог политичког испољавања.

Људи се активно ангажују у превазилажењу антагонистичких супротности између политичке власти као отуђене силе друштва и човека. То је изазвало револуционарне промене у друштвеним односима, понашању људи, утицало на богаћење морално-хумане и револуционарно-ослободилачке суштине народноослободилачке власти и развијање свести човека као активног чиниоца тих промена. Ово сазнање било је од капиталног значаја за сва каснија понашања човека и ослобађања његових ства-

¹¹ О томе је В. И. Лењин писао: „Радници и сељаци се још „плаше“, још се нису саживели с тим да су сада *они владајућа класа*, још нису довољно обучени. Те особине револуција није могла да створи *одједном* у милионима и милионима људи који целог живота глађу и немаштином били приморани да раде под багином. Али у томе и јесте снага, у томе и јесте виталност, у томе и јесте непобедивост октобарске револуције 1917. године што она *буди* те особине, руше све старе препреке, кида дотајале окове, изводи трудбенике на пут *самосталног* стварања живота“, (*Изабрана дела*, књ. 12, стр. 36).

¹² Јагош Јовановић, *Прва година народне власти у Црној Гори*, *Правни зборник*, бр. 3/1961.

ралачких моћи. Долази и до политичке афирмације људи у условима оружане борбе, који постају субјекти друштвеног прогреса.

Ангажују се активно у раду НОО људи мењају и стечени традиционални однос према политичкој власти који је настао дугодишњим постојањем класног друштва и искључивањем већег дела друштва из процеса управљања друштвеним пословима.

Народ Црне Горе је приступио народноослободилачким одборима као својој стално успостављеној власти. Тако је и било све до писма ЦК КПЈ од 22. децембра 1941. године упућеног ПК КПЈ за Црну Гору и Боку, у коме се указује на привремени карактер НОО.¹³ Али без обзира на то што је истицан привремени карактер НОО, они су деловали као већ стално успостављена власт. НОО су се већ тада претворили у стварну власт, вршећи све функције власти.

III

Афирмација револуционарних моралних норми у раду народноослободилачких одбора

Целокупна делатност народноослободилачких одбора темељила се на моралним нормама пролетерског покрета, које су постајале владајући начин регулisaња свих односа на ослобођеној територији. Кроз ову делатност моралне норме су још више долазиле до изражаја, развијале се и богатиле новим вредностима. Њихов утицај је био посебно свестрано и суштински изражен у раду илегалних НОО, када се без присуства физичке силе сасвим добровољно усвајају и остварују у животу и раду присталица народноослободилачке борбе. Становништво окупираних градова и подручја прихвата одлуке илегалних НОО и остварује их без контроле и било каквих срдестава принуде. Снага ових одлука била је и у томе што су биле доказ и манифестације моралних била је и у томе што су биле доказ и манифестације моралних норми.¹⁴

Приликом одлучивања од стране НОО, што је нарочито карактеристично за Црну Гору, велику улогу су имале и традиционалне моралне и обичајне норме. Ослањајући се на ове норме, одлуке народноослободилачке власти добијале су у снази, а у постојећи морални систем носиле су нове вредности. НОО су постепено али упорно разбијали оне моралне и обичајне норме које су спутавале човекову иницијативу и енергију да се испољи у организовању заједничког живота. Старе навике, схватања, оби-

¹³ Докуменат у ИРП Београд, 416/1, 2—8 (41), 78.

¹⁴ Д. Живковић, *Бока Которска и Паштровићи*, 149.

чаји и моралне норме пуцали су у налету нових, револуционарно-ослободилачких.¹⁵

Револуционарне моралне норме чине битно својство правних норми које се конституишу у току народноослободилачке борбе а дефинишу у разним писаним документима.¹⁶ Ствара се и кодекс морално-правних норми које се јединствено остварују.¹⁷ Очигледно је да је морал давао снагу актима и одлукама народноослободилачке власти, а правне норме су појачавале деловање моралних норми.

НОО су решавали разне спорове, служећи се при том моралним нормама и схватањима која је КПЈ развијала у редовима ослободилчких снага.¹⁸ У том правцу је била усмерена и борба против туђих односа.¹⁹ Спутавана је тежња за богаћењем, сузбијане појаве шпекулације, негиране основе за крвну освету и насиље итд. Ослободилачка власт води борбу и против експлоатације, а залаже се и за равноправност мушкараца и жена. Донесена је и одлука да је награда за мушки и женски рад једнака.²⁰

У делатности НОО била је изражена видно и морална одговорност за извршење своје улоге, остварење задатака и моралног понашања.²¹ Ова одговорност се преносила и на становништво које је радило на реализацији заједнички донетих одлука.

¹⁵ Посебно су спутавале стварање јединства на широј основи племенске моралне и обичајне норме. У том правцу са још изразитијим негативним деловањем јављале су се и религијске норме. Дуго живљење у класном друштву оставиле је дубоких трагова и на појаву неповерења међу људима и на одбојност према свакој власти — извесно опозиционарство. Све је то требало превладати, а то је био напоран и револуционарни посао.

¹⁶ То се добро види у Фочанским прописима. Види: *Моша Пијаде, Изабрани говори и чланци 1941—1947*, Култура Београд 1948, стр. 9—19; Јагош Јовановић, *Прва година народне власти у Црној Гори*, Правни зборник, бр. 3/1961.)

¹⁷ Радован Лекић, *Андријевички срез 1941—1944*, Обод, Цетиње 1961, стр. 73—74.

¹⁸ НОО су имали и судску власт коју су користили у решавању разних спорова. На територији среза даниловградског одбори су донели више пресуда и успели да реше више спорова. О томе Ђорђе Калезић пише: „Одбор је судио по стварима које је Окружни и Велики суд старе Југославије судио годинама, али опет није пресудио. Овакав случај је био са породицама Брајовића и Лакића због млина у Буку...“ (Историјски записи, год. IV, књ. VII, св. 4—6, април—јун 1951., стр. 238).

Вук Реџић, у чланку Неки подаци о раду народноослободилачких одбора у пљеваљском срезу 1941. и 1942. године, пише: „Одбори су расправљали имовинске парнице и тешке криминалне преступе. Види се да је то била права народна власт. Пресуде су се односиле према тежини случаја, односно кривице. Ево примјера лаке кривице: „Једна жена је кажњена због дјела крађе, да мјесец дана чисти просторије једне партизанске чете“ (Историјски записи, год. XV, књ. XIX, 1962, бр. 2, стр. 317).

¹⁹ Вођено је рачуна да се ради објективно и „да се сузбије рођаштво, протекционизам и слично. Ево примјера: „Одредите одмах осам пари волова са четворо саоница. Волове одредите од онога ко их има, а никако бирати с обзиром на родбинске везе или ма што“. (Историјски записи, год. XV, књ. XIX, 1962, св. 2, стр. 317).

²⁰ Зборник докумената НОР, т. III, 2, стр. 396.

Захваљујући таквој делатности расла је свест о тзв. грађанској дисциплини, која је у себи сажимала морално-хуману дужност и захтев за морално понашање, појачани рад и активније учешће у народноослободилачкој борби.

IV

Демократизам и самоуправност у раду народноослободилачких одбора

Народноослободилачки одбори су доносили одлуке на јавним скуповима, ако су то дозвољавали друштвено-историјски и војно-политички услови, уз широко консултовање револуционарних и ослободилачких организација и појединаца. Политичке конференције, које је организовао и њима руководио месни НОО, држане су веома често.²² На овим скуповима су претежно доношене одлуке и тумачен смисао и значај донетог програма активности. НОО се јављају, пре свега, као извршни органи конференције мештана у селу, засеоку, граду. У току рада конференција долазила је до изражаја и критичка свест, вршено оцењивање деловања појединих одборника и одбора у целини, али и осталих учесника процеса управљања друштвеним пословима. Веома често су НОО реферисали о свом раду и тако били под сталном контролом оних који су их изабрали.²³

Разматрана су фундаментална питања и доношене одлуке од битног значаја за дати тренутак, али и за револуционарну

²¹ О томе Гојко Вукмановић, у чланку Два документа НОО општине команске, поред осталог, пише: „4) Оштро народно око, преко ослободилачке народне војске и одбора, водиће рачуна о неискрености и дволичности сваког појединца. Топлина, срдачност и искреност према поштену раду је закон коме се мора свако покоравати“ „а затим: „9) Ставља се у дужност сеоским одборима да преко конференција упозоре становништво да не употребљава алкохолна пића приликом смрти и парастоса, да сузбија пијанчење и коцкање“ (Историјски записи, год. XIV, књ. XVIII, св. 2, стр. 351).

²² Само у току једног месеца народноослободилачки одбори у срезу Никшић одржали су 27 конференција на којима је било присутно око 1620 људи (Саво Брковић: *Записано у рату*, Графички завод, Титоград 1963, стр. 348).

— „Понекада су састанцима одбора присуствовали и други који није-су били чланови одбора, а били су стручњаци по појединим питањима, ради давања мишљења о конкретним питањима“, (Ђорђевић Калезић, *Формирање и рад НОО на територији среза даниловградског 1941*, Историјски записи, год. IV, књ. VII, св. 4—6, 1951, стр. 235).

²³ Јављају се елементи самоуправности који ће се касније развити и бити основа самоуправности данас. У том погледу доста се греша када се извори самоуправности не траже у народноослободилачким одборима, већ се према прошлости понеки односе као према бирократском систему конституисаном после рата. Најиме, гледа се кроз призму „административног периода“. Чак се не настоји истражити на који начин су гушене тенденције самоуправности у раду народних одбора и виде снаге које су довеле до афирмације и актуелизације самоуправности политичке власти и друштвене

будућност. Указивано је и на перспективе даљег развоја устанка и револуције, начина уређења друштвених односа после свршетка рата и циљеве људског живљења у слободи.

У већини случајева одборници су били стално међу становништвом и на тај начин заједнички остваривали донете одлуке, Имали су могућности да и на делу проверавају оправданост одређених ставова и реалност испољених захтева.²⁴ Истовремено су могли да прате деловање сваког појединца, да сагледавају резултате акција и да на време исправљају грешке које би се појавиле. Делатност одборника се није никада прекидала. Радили су и у време непријатељских офанзивних дејстава према слободној територији, повлачили се са становништвом и тамо, у збеговима, организовали одговарајући друштвени живот.

Демократизам у раду ослободилачке власти утицао је и на развијање свести о одговорности и дисциплини. У том стваралачком процесу била је видљива политичка, морална и борбена одговорност. Развијана је заједно са дисциплино ми одговорношћу и иницијатива људи.

Већина одбора се јавља као организатор процеса конституисања одлука. Они се осећају и најодговорнији за њихово реализовање. Могућност избора и смењивања одборника није временски била ограничена, па је то, без сумње, појачавало одговорност и активност у раду одборника.²⁵ Наравно, то је имало реперкусије на целокупно понашање и активност свих на територији деловања одбора.

них односа у Југославији. Без тога, чини нам се, не могу се сагледати трајни корени самоуправљања данас.

О појавама самоуправности у раду НОО писао је и др Бранко Петрановић.

„3. НОО-и су органи демократске власти и самоуправе. Ова самоуправна компонента се огледа у томе: што су НОО-и јединствени органи власти на својој територији; што у принципу одговарају за рад свом представничком телу; што развијају форме непосредне демократије; што су одлуке зборовна бирача обавезне за НОО. Ову самоуправу НОО не можемо, међутим, везивати за самоуправљање као основни облик друштвено-политичке организације које се у Југославији изграђују после принципијелне негације државне својине и свемоћи извршно-политичких органа и политичког субјективизма након 1948, јер се ради о ограниченој друштвеној појави. Ми можемо у току НОБ-е да говоримо о самоуправном духу револуције и самоуправним обележјима НОО, али не и о самоуправном систему у поменутом смислу“ (Историјски записи, год. XXII, књ. XXVI, св. 2—3, 1969: стр. 328).

Види и Перо Крстајић, *Развој народноослободилачких одбора у срезу шавничком 1941—1942*, Правни зборник, бр. 3/1963, стр. 64.

²⁴ Види: Др Душан Живковић, *Постанак и развој народне власти у Југославији 1941—1942*, стр. 237.

— ЗАВНО Црне Горе и Боке Зборник докумената — одабрао и уредио Зоран Лакић, Титоград 1963, стр. 113.

²⁵ Види: Вук Реџић, *Неки подаци о раду НОО у пљеваљском срезу 1941—1942*, Историјски записи, год. XV, књ. XIX, св. 2, стр. 317).

Демократизам и самоуправност у раду већине НОО утичу на јављање позитивног јавног мњења, које је имало велику снагу утичући на садржину одлука и на ефикасност и начин њиховог остваривања.²⁶ Сваки онај који се не би до краја ангажовао у раду и који се лоше понашао био је критикован на конференцији, а то је значило примити осуду јавног мњења, што је водило смањењу ауторитета и вредности личности. Јавно мњење је замењивало средства принуде, која су суштинска одредба сваке политичке власти. Револуционарна пракса је показала да је јавно мњење имало већи утицај и снагу него било која средства принуде. Јавно мњење се јавља и као израз и манифестација колективне свести и одговорности.

Редовно информисање о раду, јавна и отворена критика, анализа рада и понашања одборника и осталих људи, могућност да се изрази своје мишљење и дају предлози, да човек добије подршку за свој оправдани и прогресивни захтев — јачали су позитивно јавно мњење.²⁷ Било чија пасивност није могла бити толерисана, јер су живот и борба тражили сталну активност.

Остављајући по страни и друге функције НОО треба истаћи да се кроз демократски начин рада јављала и развијала самоуправност као битно својство нове власти. Људи су били активно присутни у свим процесима деловања НОО, доношења и остваривања одлука.

V

Морално-политички и борбени лик одборника

Водило се рачуна о моралном и борбеном лику људи који су бирали у органе ослободилачке власти. Приступало се процењивању стварних вредности личности, степена њихове оданости борби, личног поштења, скромности, храбрости, радиности, дружељубља, критичности и самокритичности, спремности на подвиге, издржљивости и других врлина бораца револуције.

Тамо где је била развијена демократичност за време избора народноослободилачких одбора и на политичким конференцијама и састанцима вршена је критичка анализа понашања одборника и осталих мештана. Морално-политичка оцена, изражавана у виду моралног суда, подстрекавала је на моралност у понашању и раду. Сви су морали да воде рачуна о поштовању партизанских моралних норми и да се правилно међусобно односе.

Борба за морално-политички лик одборника није била лака. Навикнути на старе односе, неки су покушали да се понашају према становништву као ранији представници старе власти, па је било тенденција да се штите рођаци, да се смањују њихове

²⁶ ЗАВНО Црне Горе и Боке — збирка докумената, стр. 160.

²⁷ Види: ЗАВНО Црне Горе и Боке — збирка докумената, стр. 220.

обавезе, да се из личне нетрпељивости некима намећу веће обавезе, да се избегава консултовање са становништвом при доношењу одлука и сл. Полазећи од тога, критика је морала бити оштра, а долазило је и до смењивања прекршиоца моралних норми. Анализирајући овакво стање Извршни одбор ЗАВНО Црне Горе и Боке истиче: „на дјелу се показало да су се у неке НО одборе увукли људи који по свом држању у току народноослободилачке борбе, а нарочито у вријеме од када су изабрани па до данас, не заслужују да буду органи праве народне демократске власти. што је изазвало потребу њиховог одстрањења из НО одбора“.²⁸ Још пре тога ЗАВНО Црне Горе и Боке је на то указао, тражећи да се у одборе бирају људи одређених морално-политичких квалитета,²⁹ На тај начин је доста учињено да одборници и сви представници народноослободилачке власти по својим моралним, политичким и борбеним квалитетима буду оличење поштења, другарства, оданости, правичности и других позитивних врлина. У својој делатности понашању водили су рачуна о складу између речи и дела. Тражено је да одборници буду вредни, поштени,³⁰ храбри и са исправним погледима на братство и јединство, да воде рачуна о политичкој линији народноослободилачке борбе. Моралне врлине одборника пренесене су и на остало становништво. Све је мање било тражења протекције, оговарања, неоправданих захтева, лажи, подваљивања итд.

Истина, у последњој години рата, велика ослобођена територија, потреба њеног покривања одборима власти, брзина избора у одборе и низ других чинилаца утицали су да опадне морални лик одборника власти. У одборе су ту и тамо улазили и људи сумњивог владања за време страховладе четника и Италијана у Црној Гори од средине 1942. до средине 1943. године. Неки од изабраних су шуровали са непријатељем, а време није дозвоља-

²⁸ ЗАВНО Црне Горе и Боке — збирка докумената, стр. 223.

²⁹ У једном документу се каже: „Цјелокупан рад народних представника и свих органа народне власти од сеоског па до Извршног одбора Земаљског вијећа мора бити прожет духом свјесног борца: оданог, храброг, пуног иницијативе, истрајног у раду и борби са тешкоћама. Сви руководиоци позадине морају се осећати као да су на фронту, угледати се на нашу херојску војску, на њено витешко руководство. Сами чланови Земаљског вијећа, вјећници, морају постати носиоци тога духа...“ (ЗАВНО Црне Горе и Боке — збирка докумената, стр. 162).

О вођењу рачуна при избору у одборе о моралним врлинама пише и Душан Вукогић: „Одборници су бирани на сеоским конференцијама јавно. Интересантно је подвући да је било примјера да неки људи, које смо предлагали за сеоске одборнике, нијесу увијек прихваћени на конференцијама ако су прије рата били у народу компромитовани по неким, понекад, незнатним питањима“ (*Први герилски одреди и народноослободилачки одбори у Зети, Устанак народа Југославије 1941*, ВД, Београд, 1963, књ. II, стр. 384).

³⁰ „Чланови народноослободилачког одбора били су у већини случајева партијски неорганизовани, али врло поштени, одани вољни за рад“ (Др Душан Живковић, *Бока Которска и Паштровићи у народноослободилачкој борби*, стр. 303).

вало да се врши провера оних који су предлагани у НОО. То се мора имати у виду када се оцењује морално-политички лик одборника крајем 1944. па до краја рата. Губећи ту чињеницу из вида, при оцењивању морално-политичког лика одборника умањујемо стварни лик који је имао снажну улогу у стварању одговарајуће моралне ситуације за деловање личности на терену.

У остварењу својих задатака одборници су показали вредност своје личности и били храбри у доношењу одлука и вођењу борби за одбрану села и збегова. Било је и случајева када су заједно са партизанским јединицама учествовали у борбама. Тако је у борби на врху Уздомира са партизанима био и „Милан Нерић, народноослободилачки одборник из Брезовика, који је самоиницијативно дошао да би учествовао у борби, храбро се борио и погинуо“.³¹ Одборници илегалних НОО чинили су чуда од политичке храбрости и личног јунаштва. Они су незадрживо продирали међу становништвом у условима када је сваки корак могао бити кобан. Својим јунаштвом, идејама које су ширили и снагом нове власти успевали су да се приближе становништву и врше политичку власт, иако је јавно постојала власт окупатора и контрареволуционара. Храброст одборника долазила је до изражаја и у револуционарном рашчишћавању са старим погледима на политичку власт, на место и улогу представника власти и на навике које су спутавале активно ангажовање свих људи на ослобођеној територији делокруга рада народноослободилачког одбора.

Непријатељ је покушао да уништи народноослободилачку власт и зато је предузимао драстичне мере према одборницима и онима који су им пружали помоћ. Хапси, стреља, интернира одборнике, покушавајући да тако заустави продор народноослободилачке власти, у чему не успева. Већина одборника испољава храброст у раду и држању, свесно подносе највеће тешкоће, остају до краја представници народа. Добро држање одборника пред националним и класним непријатељем повећава им ауторитет. Окупатор и контрареволуционари светили су се и над онима који су подржавали своју власт, штитили, чували и поштовали одборнике народноослободилачке власти. Укључујући се у стваралачки процес, храбро остварујући и изграђујући морално-политичко јединство позадине — стваран је јединствени фронт народа, одборника и бораца револуције.

³¹ Саво Брковић, *Записано у рату*, стр. 24.

„Одлуке донешене на састанку одбора морале су бити извршене. Дисциплина је била на завидној висини“ (Ђорђије Калезић, *Формирање и рад НОО на територији среза даниловградског*, Историјски записи, год. IV, књ. VIII, св. 4—6, стр. 235).

VI

Морални и хумани значај учешћа жена и омладине у раду народноослободилачке власти

Учествујући активно у борби, жене и омладина су брзо испољавали своје људске квалитете и способности па их је народ бирао на разне дужности у органима народноослободилачке власти. Жене и омладина се ангажују у области припрема и избора нових одборника, активним радом и борбом доказују своје вредности и постају масовни ослонац револуционарној власти. Снагом своје личности, радом и борбом савлађују своју друштвену анонимност и постају свесни политички актери револуције.

Још у августу 1941. године ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак указује партијским организацијама да у народноослободилачке одборе „могу бирати и бити бирани сви грађани мушки и женски, који су навршили 18 година па навише“.³² Дакле, Партија у Црној Гори већ у првим данима устанка развија активност у правцу да се у одборе бирају жене и омладина — наиме, најбољи људи без обзира на пол. И пре овог става израженог у писму ПК КПЈ за Црну Гору, Привремена врховна команда партизана у Црној Гори истиче потребу бирања у одборе власти сваког становника села, насеља, града и среза који је на линији борбе против окупатора и навршио је 18 година.³³ На тој основи долази до бирања жена и омладинаца у НОО,³⁴ што је представљало значајну победу над старим схватањима и нехуманим односом према жени. НОО су постали ауторитативнији тиме „што су у њих ушли најугледнији људи“, али и тиме што је за одборнике изабран и „знатан број жена, а нарочито омладинки“.³⁵

³² Зборник докумената НОР, т. IX, 1, док. бр. 7.

³³ Зборник докумената НОР, т. III, 4, стр. 10; ЗАВНО Црне Горе и Боке — збирка докумената, стр. 111, 220.

³⁴ „Крајем 1941. и почетком 1942. све већи број жена улази у сеоске, општинске и среске НОО, било да су биране од стране грађана или да су у њих делегиране као представници сеоских и општинских одбора жена. На терену Куча и Грахова, на примјер, у свим народноослободилачким одборима у ово вријеме биле су заступљене и жене. У Срески НОО Шавника, који је изабран 15. фебруара 1942. на конференцији у Буковици, ушла је једна жена, а у НОО за срез Приморје члан одговоран по НОФ-у била је Анђелка Анђус. На основу сачуваних података види се да су у колашинском срезу у пленумима општинских НОО биле: У Горњој Морачи Дуња Ђокић и Станојка Мандић, у колашинско-рјечинској општини Јасна Булатовић, Данка Влаховић и Олга Вујисић, у Доњој Морачи Вука Рашовић, у Ровцима Јулка Селић, У Варошком одбору Колашин Спаса Бошковић а у Среском НОО Евгенија Сели.

Слично је било и у другим крајевима. Међу 18 изабраних чланова пленума НОО Грахова налазиле су се: Данка Ковачевић, Љубица Ковачевић и Милка Миловић...“

(Жене Црне Горе у револуционарном покрету 1918—1945. стр. 139).

³⁵ Јагош Јовановић, *Прва година народне власти у Црној Гори*, Правни зборник, 3/1961., стр. 7.

Тако су у Општинском одбору Шавника од 17 чланова пленума биле три жене.³⁶

Традиционална свест о односу према жени све је мање била препрека реализацији хуманистичке суштине народноослободилачке власти, јер без учешћа жена у власти и борби не би се осигурала масовна подршка НОР и револуцији. Зато је борба за афирмацију жена и омладине значила и борбу за јачање народноослободилачке власти и богаћење њене револуционарне, социјалне, моралне и хумане суштине. Поред осталог, и у овој области политичка власт почиње да губи класну и све више поприма општељудску суштину.³⁷

VII

Брига о људима — манифестација човечности

У свим документима, одлукама, упутствима, у друштвеној пракси видљива је брига за људе, за човека, коју су испојили народноослободилачки одбори. Ово је била њихова хумана дужност коју су свестрано испуњавали. Брига за људе била је једна од фундаменталних хуманих и моралних норми које су усвајали и остваривали НОО, а касније и ЗАВНО Црне Горе и Боке. Ову оријентацију у раду револуционарне власти треба тражити „управо у повезаности народноослободилачких одбора с народним масама“.³⁸

НОО су организовали прихват избеглица са Косова и из Војводине,³⁹ а организовали су и бринули за збегове који су настајали бежањем народа пред репресивним мерама окупатора и контрареволуционара.⁴⁰

Помагали су погорелцима у оправци попаљених домова и набавци хране за породице. Развијали су нови вид солидарности, која је имала великог утицаја на развијање нових односа међу

³⁶ Перо Крстајић, *Развој НОО у срезу шавничком*, Правни зборник, 2/1963, стр. 47.

³⁷ Овај процес мењања класне суштине политичке власти убрзаван је деловањем НОО са позиције пролетерског морала и хуманизма.

³⁸ „Борба“ орган КПЈ, бр. 2 од 21. октобра 1941. године, Историјски архив КПЈ, т. I, 1, стр. 25.

³⁹ Велики број избеглица напустио је своје домове пред најездом италијанских, мађарских и албанских фашиста и вратио се у Црну Гору, где је раније живео. Њих су прихватили рођаци, али нису имали довољно хране ни за своје породице. Зато се пред НОО поставило како да сместе хиљаде избеглица и да им обезбеде бар минималне услове за живот. Захваљујући подршци коју су имали у народу, НОО су успели у већини случајева да обезбеде избеглице и није било умирања од глади или становања под ведрим небом. Ова активност НОО захтева једну ширу анализу и са становишта хуманизма и морала.

⁴⁰ НОО-и су организовали збегове и на тај начин умањивали губитке ублажавали последице ненормалног живота. Посебно су били организовани збегови у време битке на Сутјесци.

људима и успостављање чврстих и морално-политички јединствених села и крајева.

Одбори се брину и за исхрану породица сиромашних и неспособних за привређивање партизана. Полазећи од ове хумане обавезе, НОО за Црну Гору и Боку поставио је пред сеоске, општинске и средске одборе: „Одбори морају строго водити рачуна о томе да имућнији не би искоришћавали биједу и немаштину најсиромашнијег живља“,⁴¹ каква је опасност постојала због велике несташнице хране. У зиму 1941/1942. године сви чиниоци револуционарног покрета у Црној Гори, Боки и Санцаку водили су рачуна о прехрани становништва. „Гладна смрт“ вребала је велики број становника. Скоро у свим документима налазимо речи о потреби набавке хране за прехрану војске и становништва. Месни одбор села Заграде је 2. фебруара 1942. године упутио Ловћенском народноослободилачком партизанском одреду писмо у коме га упознаје са стањем у селу: „да не би смо дозволили да ових дана буде мртвих од глади у овом селу, као и на цијелом терену Ловћенског одреда, уколико штаб нема материјалних могућности да притекне у помоћ, мишљења смо да тај штаб одреди три или четири групе партизана из Чевско-бјеличког батаљона, које би имале задатак да отпутује за Херцеговину, Боку, Албанију и Санцак и прикупе извјесне количине хране за прехрану гладних“.⁴² О томе пише и Главни штаб НОПО Црне Горе и Боке,¹³ а развија активност у том правцу и НОО Црне Горе и Боке.⁴⁴

Живот интернираца и затвореника је представљао сталну бригу НОО. Разним путевима и илегалним везама дотурана су средства за исхрану и на тај начин ублажавни услови логорског и затворског живота.⁴⁵

Вођена је и оштра борба против појава шпекулације храном, израбљивања, крађе и многих других неморалности које су унижавале човека и доводиле до деградације његових људских вредности.⁴⁶ Пошто су били стално са народом одборници су имали могућности да указују на ове неморалности и да предлажу мере како да се искорене, а да се истовремено развију нове мо-

⁴¹ Зборник докумената НОР, т. III, 2, стр. 167.

⁴² Зборник докумената НОР, т. III, 1, стр. 248—249. О томе види још: Јагош Јовановић, *Прва година народне власти у Црној Гори*, Правни зборник, год. XI, бр. 3/1963, стр. 8; Перо Крстајић, *Развој народноослободилачких одбора у срезу Шавник 1941*, Правни зборник, год. IX, бр. 3/1963, стр. 42, 50 и 57.

⁴³ Главни штаб НОПО Црне Горе и Боке је у више наврата указивао штабовима партизанских одреда да заједно са НОО учине све за обезбеђење партизана и становништва основним намирницама за исхрану.

⁴⁴ ЗАВНО Црне Горе и Боке — збирка докумената, стр. 222.

⁴⁵ Види: Др Душан Живковић, *Бока Которска и Папштровићи у народноослободилачкој борби*, стр. 255.

⁴⁶ Зборник докумената НОР т. III, 1, стр. 271. У овом документу се указује на појаве шпекулација и мере које су против ових појава предузете.

ралне вредности у којима се брине о човеку и развијају његове потенције човечности.

Одбори су се бринули и о здрављу становништва и партизанских бораца. Народноослободилачки одбор „општине Граховске је на својој територији основао војну партизанску болницу“, која је одиграла значајну улогу у збрињавању болесних и рањених партизана, али и становника.⁴⁷ Организована је и партизанска болница на Жабљаку. Срески НОО су на својој територији организовали превентиву, развијајући основне хигијенске навике. У томе су имали свестрану помоћ омладине и жена. Вршена је и набавка санитетског материјала.⁴⁸

Веома евидентно се испољавала и брига за људе од стране НОО и путем отварања просветних установа. НОО су организовали аналфабетске течајеве, отварали читаонице, организовали културно-уметничке екипе и развијали масовни културно-забавни рад преко омладинске организације на својој територији, а уз помоћ партијско-политичких органа партизанских јединица. И овим путем подизан је културни ниво становништва и развијана научна схватања која су била од значаја да се правилно сагледају путеви борбе и ефикасније делује на организовања новог живота на ослобођеној територији.⁴⁹

Отварани су и дечји домови за прихват и смештај деце — ратне сирочади.⁵⁰ Исто тако су НОО у својој делатности увек водили рачуна и о помоћи најмлађима, који су обављали одређене дужности у циљу обезбеђења територије од наиласка непријатеља и непријатељских шпијуна. Вршили су дечаци и курирске дужности за потребе народноослободилачких одбора.

У свим областима деловања народноослободилачка власт је показала пуно иницијативе и бриге да се спасу животи људи од непријатеља, од глади, од незнања, од пута издаје. Развијане су и способности људи, тако неопходне за понашање и активност у револуционарно време. Развијајући такву хуманистичку делатност, одбори су утицали на становништво да је уједињује, да превазилази тренутне конфликте, да се обликује нова личност са позитивним врлинама које је чине добрим и честитим борцем за хумане друштвене односе.

⁴⁷ Исто, стр. 222. Види још: Јован Р. Бојовић, *Партизанска болница у Жабљаку 1941—1942*, Историјски записи, год. XIV, књ. XVIII, св. 3, стр. 443; Радован Лекић: *Андрејевички срез 1941—1944*, Обод, Цетиње 1961. године, стр. 73—74.

⁴⁸ Др Душан Живковић, *Бока Которска и Паптровићи у народноослободилачкој борби*, стр. 255.

⁴⁹ Веома исцрпно и документовано је указао на васпитно-просветну и културну делатност НОО у НОР и револуцији Зоран Лакић у чланку-студији *Културно-просветна дјелатност органа народне власти на ослобођеној територији у Црној Гори (1943—1944)*, Историјски записи, год. XIV, књ. XVIII, св. 2, 1961. ЗАВНО Црне Горе и Боке — збирка докумената, стр. 161, 207.

⁵⁰ ЗАВНО Црне Горе и Боке — збирка докумената, стр. 230.

VIII

Морално-хумана суштина деловања ЗАВНО Црне Горе и Боке

Формирањем Народноослободилачког одбора за Црну Гору и Боку дограђена је револуционарна власт, а од конституисања ЗАВНО Црне Горе и Боке у далеко повољнијим друштвено-историјским условима и војно-политичкој ситуацији развијана је још већа делатност на потпуном преузимању политичке власти и стварању услова за функционисање нове друштвене заједнице народа Црне Горе.

ЗАВНО Црне Горе и Боке помагао је у раду народноослободилачким одборима и на тај начин утицао на даљи развој њихове морално-хумане садржине и јачање класне позиције радничке класе и сиромашних слојева црногорске друштвене заједнице. И сам ЗАВНО је у својој делатности афирмисао све фундаменталне моралне и хумане вредности југословенског револуционарног и ослободилачког покрета. Указивао је на чување и даље развијање стечених морално-хуманих вредности, на развијање иницијативе маса, на потенцирање свих видова човечности и активности које воде реализацији битних својстава човека и испољавању његових моћи у сопственој реализацији као друштвеног бића.

Морално-хумана суштина, класно обележје и народноослободилачки и револуционарни карактер прожимали су целокупну структуру народноослободилачке власти у Црној Гори.

ЗАВНО се брине о морално-политичком лику одборника и усмерава њихову делатност како би израсли у нове личности својствене циљевима ослободилачке борбе.⁵¹ Појачавао бригу о људима, помаже отварање дечјих домова,⁵² развија солидарност. Указује на право место жена и омладине у деловању народноослободилачке власти и учешћу у оружаном борби.⁵³ Веома активно ради на развијању патриотске свести, на афирмацији националног интегритета Црногораца, на продубљивању свести о нужности живљења у новој југословенској заједници равноправних народа и народности, шири идеје интернационализма итд.

Највиши органи револуционарне власти у Црној Гори брину о народној просвети,⁵⁴ шире културу, подижу образовање, подстичу отварање читаоница,⁵⁵ развијају радне активности на стварању материјалних основа хуманијег живљења на слободној територији.

⁵¹ ЗАВНО Црне Горе и Боке — збирка докумената, стр. 223—224.

⁵² Исто. стр. 230.

⁵³ Исто. стр. 220 и 111.

⁵⁴ Исто. стр. 161.

⁵⁵ Исто. стр. 207.

О одлукама и актима ЗАВНО Црне Горе и Боке сачуване су све моралне, социјалне, политичке и хумане вредности створене у револуцији.

ЗАВНО и народноослободилачки одбори довели су до афирмације фундаменталних моралних и хуманих вредности, до стварања нових социјално-политичких и других вредности, до конституисања морално-политичких односа који су представљали извор моралне снаге за победу над непријатељем али и над остацима старог и свести људи. Истина, нису успели до краја да рашчисте са неморалностима старог друштва, али су допринели стварању солидне основе за мењање човека и превазилажење класних остатака у његовој свести и понашању. Отварајући тај процес афирмације револуционарног морала и хуманизма народноослободилачка власт представљала је и материјализацију нових односа и утицала на стварање погодне моралне ситуације за даљи развој и богаћење социјалистичког морала и хуманизма. Дакле, ако се ствари не постављају и посматрају са формалне стране, већ се продире у суштину онога што је створено у деловању ослободилачке власти, онда се може извући закључак да су народноослободилачки одбори и ЗАВНО Црне Горе и Боке допринели развоју основних моралних политичких, социјалних, економских и других вредности на којима се заснивају многи односи данас у самоуправној југословенској социјалистичкој заједници. У томе је, поред осталог, њихова историјска заслуга — посматрано са становишта социјалистичког морала и хуманизма.

Све створене вредности остају да делују као извориште самоуправности, моралности, хуманости, револуционарности — битних својстава појединаца и друштва у целини.